

SAMFUNDET
FÖR
NORDISKA MUSEETS
FRÄMJANDE.
1890.

*Jag har sökt up alt hvad jag förestält mig
nu eller frandeles kunna gagna mit Fädernesland.*

CARL LINNÆUS.

MEDDELANDEN,
UTGIFNA
AF
ARTUR HAZELIUS,
SAMFUNDETS SEKRETERARE.

STOCKHOLM 1892.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

1.

Studier

i

Nordiska museets rustkammare.¹

2.

Svärdet i dess rena form med korsfästet och den breda tveäggade klingan försvinner med 1500-talet ur beväpningen, efter att under hela medeltiden hafva förmått att häfda sin förherskande ställning. Visserligen ges knappast något vapen, tillverkad före fabriksarbetets dagar, som fullkomligt liknar ett annat, och ännu mindre kan ju en typ, som utmärker ett århundrade, vara alldeles identisk med det föregåendes eller efterföljandes; men de förändringar, som svärdet under medeltiden fick vidkännas, rörde sig inom mycket trånga gränser och afsågo i regeln ej en omgestaltning af dess grundform. Denna betingades naturligen af de fordringar, som uppställes på vapnet, och så länge själfva stridsättet, för hvilket det ursprungligen afsetts, ej undergick några större växlingar, kändes ej häller behovet af en ny form.

Från släkte till släkte nedärfdes den uppfattningen, att i svärdet låg ett medel blott till anfall, under det att rustningen fick sörja för försvaret, och alla ansträngningar gingo därför ut på att förstärka dem båda. För den järnklädda handen kräfdes intet skyddande

¹ Se *Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande* 1888. Sid. 32 o. f.

fäste, och den breda långa klingan var vida lämpligare att likt en klubba utdela krossande hugg än ett lättare, finare vapen, hvars förande tarfvade mera skicklighet än styrka.

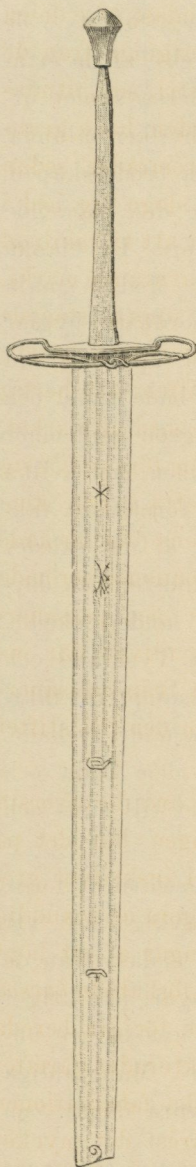
Denna okonstnärliga vapenföring behöll sig längst hos krigarståndets blomma, rytteriet, och trykte äfven sin prägel på tidens ridderliga idrotter, hvilka egentligen pröfvade förmågan att uthärda lika mycket den egna rustningens tyngd som motståndarens slag och stötar. Tanken på att parera ett anfall vare sig med lans eller svärd ingick lika litet i torneringen som i rytteristriden, och när han omsider bröt sig fram, var det bland fotfolket. Detta var såsom bekant städse utrustadt med vida mindre verksamma skyddsvapen än rytteriet och drefs därför att i striden man mot man söka i själfva svärdet äfven ett försvarsvapen. Behovvet att ändra fästets form gjorde sig härvid närmast känbart. Den raka parerstången erbjöd knappast mer än ett stöd och kunde svårigen hindra motståndarens klinga att, när svärdens möttes, glida ned på den obepansrade handen. Fästets ombildning till en verklig handbetäckning gick emellertid ytterst långsamt, och de första försöken i denna riktning, hvilka för öfrigt äro de enda, som kunna sägas falla inom det egentliga svärdets område, afsågo att genom parerstångens nedböjning eller horisontela utvidgning vinna det åsyftade målet. Härigenom uppstodo dessa fästen, hvilkas med byglar försedda eller S-formigt böjda parerstänger nästan alldeles förtaga intrycket af det gamla »korset». Men äfven klingans häfdvunna form befans otillfredsställande, då det ej närmast gälde ett blindt inhuggande på stålklädde ryttare. Förmågan att intränga i den obepansrade kroppen var öfverraskande ringa hos dessa väldiga raka klingor och stod ej i rimligt förhållande till deras svårhandterlighet, som nästan omöjliggjorde ett snabt och väl beräknadt förande. Man insåg öfverlägsenheten hos de krökta enäggade klingorna, hvilkas hugg äfven verkade skärande, och hvad de raka klingorna beträffade, lärde man sig uppskatta spetsens betydelse, lärde sig, att de blanka vapnens styrka, om de föras väl, ligger uti stöten.

Det var dock ej på slagfälten, som denna uppfinning, ty så kunna vi med alt skäl benämna henne, blifvit gjord. Vapenföringen, såsom

verklig konst betraktad, hade först sett dagen och utbildats i de italienska fäktskolorna, hvilka uppstått under inflytelse af de erfarenheter korsriddarne medfört från Orienten. Från dessa skolor utgingo mästarne och gäfvö föreställningar i sin konst, hvilken sålunda, från att nästan vara en gilleshemlighet hos de olika broderskapen, spreds i vida kretsar och så småningom fullbordade den pågående omskapningen af svärdets så väl form som handtering. De blanka vapen, som härvid kräfdes, bära ej ens svärdets namn. Med de smala spetsiga klingorna och fästen, hvilkas skickligt anordnade byglar tyckas beräknade att skydda handen för hvarje anfall, uppträder nu värjan och förenar i sig, såsom det blifvit sagdt, både sköld och svärd¹. Visserligen var hon sin föregångare underlägsen gent emot rustningarna, men dessa undanträngdes af skjutvapnen, mot hvilka de ej kunde bestå, och som nu började blifva den förnämsta faktorn i krigföringen. Hur paradox det än kan synas, är det således muskötén och pistolen, som kraftigast befordrat fäktkonsten och därmed värjans seger öfver svärdet. I de romanska landen skedde denna öfvergång redan vid 1500-talets början, medan Tyskland och Norden i allmänhet, som långsamt och ogärna tyckas adopterat fäktingen i hennes ädlare form, ännu på århundradets midt tvekade, åtminstone hvad rytteriet beträffar, i valet mellan dem båda, och först på 1600-talet kunna sägas hafva förvisat svärdet till stat- och ceremonivapen.

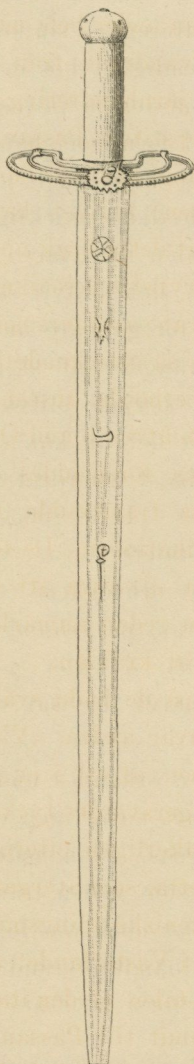
När någon del af beväpningen erkännes underlägsen en ny form, är eller rättare var detta fordom naturligen ej liktydigt med, att han alldeles upphörde att begagnas. Han nedsjönk endast från de bäst beväpnade till de skaror, som nöden framtvingar, när kriget står för dörren; och föråldrad eller obekvämlig för sin nye bärare underkastades han härvid ofta hårdhändta förändringar. Mångfaldiga vapen hafva i dylik »förbättrad» form bevarats till våra dagar, och

¹ Det torde här böra anmärkas, att det gamla svenska namnet på svärdet var *redssverd* (jfr redtygh, redsadel m. m.) eller *harnisksverd* och *köritzsverd*, hvilka senare benämningar dock ej tyckas varit fullt identiska (möjligen utgjorde det senare en mindre form af de förra). Med *wäria* förstod man vid denna tid (1500-talet) alla blanka vapen, liksom *rör* omfattade alla handeldvapen, och nutidens värja motsvarades af *rappier* och *deijen* (degen). För kroksvärdet började namnet *sabel* begagnas.

1. Svärd
från Hardanger,
Norge.

$\frac{1}{7}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska
museet.

2. Svärd
från Hallingdalen,
Norge.

$\frac{1}{7}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska
museet.

de båda här afbildade svärden från Hardanger och Hallingdalen¹ (bild 1 och 2) ge äfven exempel härpå.

Trots de olikheter de sins emellan förete, visar klingornas öfverensstämmelse redan vid första ögonkastet, att svärden tillhöra en och samma tid samt förskrifva sig från en gemensam tillverkning. Bredden i förhållande till längden, den dubbla äggen, den långsamma afsmalningen mot spetsen, som, ehuru i båda exemplaren afbruten, lätt kan uppkonstrueras genom sidornas utdragning, indelningen längs klingan i fem fält, hvilka likvisst å bild 2 något ofvan midten öfvergå i endast fyra, och slutligen delvis äfven *märkena* äro alt kännetecken, som återfinnas hos dem båda.

Hvad särskildt märkena beträffar, utgöras dessa af inhuggna, med koppar eller mäsing ursprungligen utfyllda figurer, af hvilka en tämligen obestämd djurform och en kräkla förekomma på dem båda (se afbildningen). Djuret, vårdslöst återgifvet med några streck, är den typiska formen för passauer-

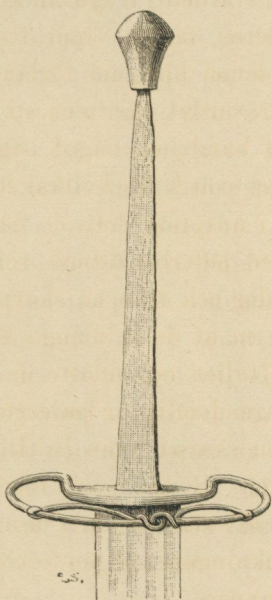
¹ Nr 13,815 och 20,877 i Nordiska museets samlingar.

fabrikationens *ulfmärke*, och med *kräklan* (å bild 1 endast öfre delen synlig invid brottet) stämplades de klingor, som utgingo från de närmast biskopliga verkstäderna. Denna vapenindustri, som åtminstone i Tyskland stod oupphunnen under hela medeltiden, hade grundats af klingsmeder, hvilka utvandrade från steyrområdet, sedan urminnes tider bekant för sin järnhandtering, och slog sig ned i det på 700-talet upprättade biskopstiftet Passau. För att till skilnad från andra utmärka sin tillverkning, använde de ifrågavarande märke, ulfven, lånad från Passaus vapen, hvilket har en upprättstående silfverulf i rött fält. Huru tidigt detta bruk uppkommit är ej känt, men oafsedt den i öfrigt apokryfiska krönikeuppgiften, att hertig Albrekt skulle år 1349 privilegierat passauersmederne med ulfmärket, står det fast, att de älsta kända så betecknade klingor förskrifva sig från nämnda århundrade. Det oerhörda anseende detta märke kom att åtnjuta, ej blott i Europa, utan äfven bland Orientens folk, lockade till förfälskningar, hvilka ej ens försmåddes af Spaniens berömda klingsmeder, om de än oblygast framträdde i den med passauerarbetare grundlagda solingerfabrikationen. De former ulfven där erhöi äro dock för ett vant öga ej svåra att skilja från passauermärket, hvilket dess utom, såsom redan anmärkts, för den till stiftet hörande tillverkningen åtföljdes af *kräklan*.

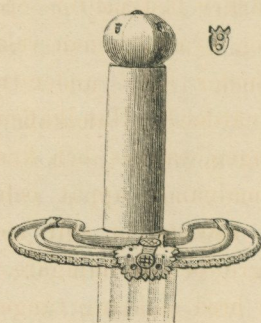
Af de återstående märkena på de båda svärden, äro de öfversta närmast fästet äfven snarlika hvar andra. Visserligen har det på hallingdalsvärdet tydligen formen af ett i en cirkel inskrifvet grekiskt kors, medan det på hardangersvärdet tyckes utgöra en sexuddig stjärna, men båda äro dock säkerligen efterbildningar af ett högt skattadt sarazeniskt märke. Detta, som återgaf det förhatade *korset*, upptogs på 800-talet af de sarazeniske klingsmederne för att bereda afsättning åt deras tillverkning i Västerlandet, annekterades därefter i sin ordning på 1200- och 1300-talen af den italienska fabrikationen och har väl på denna väg kommit till Passau, hvarest det mycket användes och möjligen kan spåras äfven i de *hjul*, som särskildt återfinnas på bodelsvärderna i långt senare tider.

Öfriga märken, å det ena svärdet D (minuskel) och E (majuskel) å den andra L (majuskel), erbjuda mindre intresse. Dylika bokstäfver

tyckas nämligen hafva anbragts helt godtyckligt och åsyftade väl endast att hos köparen väcka föreställning om någon i dem förborgad hemlig formel. Mystiska inskrifter och kabbalistiska tecken spelade nämligen under medeltiden och långt senare¹ en stor rol, och särskildt vinnlade sig passauersmederne att omgifva sin tillverkning med en mystisk nimbus, hvilket så fullständigt lyckades, att deras klingor ansågos göra bäraren »hård» mot hvarje vapen.

3. Fäste
till hardangersvärdet.
 $\frac{1}{8}$ af nat. storl.
Se bild 1.

4. Fäste
till hallingdalsvärdet.
 $\frac{1}{8}$ af nat. storl.
Se bild. 2.

För en fabrikation lik Passaus, där märkena under århundraden i hufvudsak behålla sin egendomliga karaktär, kan naturligen någon säker tidsbestämning ej ernås genom dem. Formen på klingor-

¹ Såsom bekant påbörjades Gustaf II Adolf från katolska partiet att bära ett genom kabbalistiska tecken undergörande svärd. Emot denna beskyllning ansåg sig ännu 1729 en lärd man, d. v. bibliotekarien i Uppsala, sedermera biskopen Georg Wallin böra uppträda med en afhandling i 3:ne delar »De gladio gl. mem. Regis Svecorum Gustavi II magico».

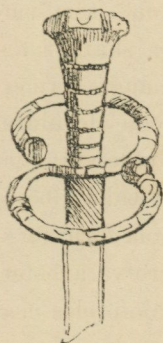
na, och i föreliggande fall indelningen af deras flatsidor, är härvid afgörande. Denna, som lånats från de italienska kortsvärd, kommer först mot 1400-talets senare hälft till användning på redsvärd och lyckas aldrig att uttränga den släta formen med den längre eller kortare fördjupningen å midten. Hvad man åsyftade, nämligen en minskning af svärdets så väl tyngd som böjlighet, vans för öfrigt bättre på det gamla sättet.

Den likhet vi funnit mellan de båda svärd i fråga om klingorna är mindre i ögonen fallande hos deras fästen (bild 3 och 4). Mest skilja de sig i afseende på tången, denna klingans förlängning, som utgör fästets stomme. På hardangersvärdet eger den en längd, som utmärker fästena för »en och en half hand», en något oegentlig benämning, hvarmed man velat skilja dessa svärd, till hvilkas förande äfven vänster hand understundom togs i anspråk, från de verkliga tvåhandsvärderna¹. Handkafflen, af trä, med läderbeklädnad, som omslutit tången, saknas, och knappen, sexsidig och från en skarp tvärkant afsmalnande uppåt och nedåt, har en af dessa många former, som mot 1400-talets slut spredos från Italien och aflöste de äldre, vida tyngre och klumpigare. Särdeles egendomlig är parerstången. Tämlichen bred omkring tången, bildar den skarpa knän bakåt, böjes framåt i rundel och sammanflätas å midten. Redan denna form förefaller ju främmande, men i ännu högre grad stöter det grofva arbetet, hvilket dock ej så tydligt framgår af teckningen, vid jämförelse med den präktiga klingan och väl smidda knappen.

Samma anmärkningar gälla ock om hallingdalsvärdets parerstång. Hennes form är dock något olika, särskildt genom midtbeslaget, hvarigenom onekligen ett verksammare handskydd åstadkommits, och äfven arbetet är prydligare, ehuru det ingalunda häntyder på någon vapensmed af samma rang som klingans. Fästets öfriga delar, den korta tången, omsluten af en jämntjock kafvel, och den åttsidiga,

¹ Tvåhandsvärderna tillhörde landsknektarnes utrustning, ehuruval inom hvarje regemente endast ett fåtal var beväpnadt därmed. Genom sin tyngd och storlek voro de ytterst svåra att föra i striden, och endast utvaldt manskap, som äfven erhöi dubbel sold, användes därtill. I Danmark voro dessa svärd, möjligen till försvar af befästningar, kanske ock endast såsom paradvapen, i bruk ännu under Kristian IV. Exemplar med konungens namnchiffer förvaras i Oldnordiske museum i Köpenhamn.

tilltrykta knappen med en vapenliknande¹ stämpel i hvart annat fält, äro helt olika hardangersvärdets. Att de ej äro ursprungliga, torde knappast behöfva påpekas. Formen på knappen och dess stämpel anger början af 1600-talet, och tången har af en eller annan orsak blifvit förkortad, svårligen dock afsiktligt, ty äfven om svärdet fördes med en hand, tarfvades väl ett längre fäste för att något motverka klingans tyngd. Den omgestaltning, som hallingdalsvärdets knapp och kafvel undergått, har, om ock vida tidigare, drabbat båda svärdens parerstänger, ty, såsom ofvan antydts, äfven dessa ersätta äldre former. Man kunde härvid tänka sig en blott oskicklig lagning af ett kanske i strid skadadt fäste. Sannolikare är dock, att vi här hafva exempel på försök att afvinna fästet ett bättre handskydd, än hvad det enkla korset erbjöd ett mindre väl rustadt och

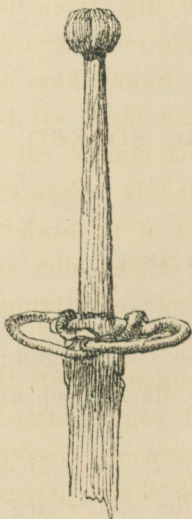

5.

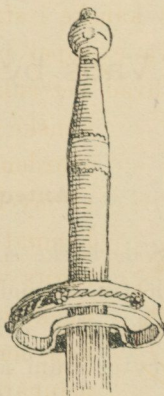
I de vapensamlingar utom Skandinavien jag varit i tillfälle att genomgå, har jag fåfängt sökt dessa passauersvärd med så att säga »hemmagjorda» parerstänger. Nordiska museets båda svärd äro dock ej alldeles enastående. Så erhöll K. Lifrustkammaren innevarande år ett ur Stångån vid muddringsarbeten upptaget svärd af, såsom skissen (bild 6) utvisar, alldeles samma typ. Äfven Oldnordiske museum i Köpenhamn förvarar trenne, närmast liknande det i Stångån funna, jämte ännu ett (se skissen bild 7), som, hvad parerstångens arbete beträffar, har star-

¹ Vapnet, om det är ett sådant, med dess öfver hvar andra ställda kulor eller byzantiner har jag ej lyckats bestämma.

kast frändskap med hallingdalsvärdet. Deras härkomst är mig obekant; det sistnämnda svärdet kom ur Fredrik VII:s samling. Hyste man ännu några tvifvel om parerstångens senare och nordiska tillkomst, torde dessa kunna häfvas inför några äfven i Oldnordiske museum förvarade svärd, hvilka till sina klingor af ifrågavarande passauertyp hafva i behåll de väl smidda parerstängerna, raka eller lindrigt böjda med bygel på yttre- och insidan.

6.

7.

Vapen från 1400- och 1500-talen af omedelbart skandinaviskt tycke torde ej vara särdeles talrika i våra samlingar. Jag har därför önskat fästa uppmärksamheten på de ifrågavarande, äfven om deras nordiska karaktär endast ligger uti en visserligen ej opraktisk förändring af den ursprungliga formen.

CARL ANTON OSSBAHR.

